

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΙΛΙΣΟΝ (Πίν. Α').

Διευθύνων ἐν ᾕτει 1893 τὴν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογῆς Ἐταιρείας ἐπιχειρηθεῖσαν ἐν τῇ κοίτῃ τοῦ Ἰλισοῦ παρὰ τὴν λεγομένην Καλλιρρόην ἀνασκαφήν¹, ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ ἔξετάσω τὰ ἐν τοῖς πέριξ εὑρισκόμενα ἵχνη ἀρχαίων κτιρίων, ἐν οἷς καὶ ἐρείπιον τι ἐκ πωρίνων πλινθίδων κείμενον ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὅχθῃ τοῦ Ἰλισοῦ παρὰ τὴν διατέμνουσαν τὸν αὐτόθι συνοικισμὸν τοῦ Βατραχονησοῦ ὁδόν. Τοῦτο ἐνόμισα λείψανον τοῦ παρὰ Stuart καὶ Revett² ἐσχεδιασμένου καὶ ἀπεικονισμένου ἀρχαίου ιωνικοῦ ναοῦ, ὅστις ως γνωστὸν κατεστράφη μετέπειτα³. Μὴ δυνηθεὶς τότε νὰ ἔξερευνήσω δι' ἀνασκαφῆς τὸ ἐρείπιον τοῦτο, προέτεινα κατὰ ἀρχὰς τοῦ παρόντος ἔτους 1897 εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνασκαφὴν αὐτοῦ διὰ τε τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τοῦ πρότερον ὑπάρξαντος κτιρίου καὶ τὴν ἐπισημότητα τοῦ τόπου, ἐνῷ ἔκειτο, προσέτι δὲ καὶ ἐπειδὴ συνῳκισμένου νῦν ὅντος τοῦ τόπου ἐπίκειται καθ' ἐκάστην ὁ κίνδυνος νὰ ἔξαφανισθῶσιν ὄλοσχερῶς καὶ τὰ ὄλιγα σωζόμενα λείψανα, ἐὰν ἀνεγερθῇ οἰκοδόμημά τι ἐπὶ τοῦ γηπέδου⁴. Τὸ Συμβούλιον προθύμως ἀποδεχθὲν τὴν πρότασιν ἀνέθεσεν εἰς ἐμὲ καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀνασκαφῆς, ἦν ἔξετέλεσα ἀπὸ λήγοντος τοῦ Φεβρουαρίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἀπριλίου ἐν ἡμέραις μεγάλων κινδύνων καὶ πένθους πολλοῦ.

Τὸ εἰρημένον ἐρείπιον, ὅπερ διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεδείχθη ὅτι

¹ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἐτ. 1893 σελ. 111 εξ.

² Antiquities of Athens, Τόμ. Α', σελ. 7 εξ. πίν. chap. II, 1-8.

³ Ο Δ. Καμπούρογλους (Ἴστορ. τῶν Ἀθην., Τόμ. Α', σελ. 155), ἀγνοῶ πόθεν παραλαβὼν τὴν εἰδῆσιν, λέγει ὅτι κατηδαφίσθη «τῷ 1778 ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Αλῆ, ὅπως τὸ ὑλικόν του χρησιμεύσῃ εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως».

⁴ Εὔκτεον θὰ ἦτο νὰ ὀρισθῇ τὸ γηπέδον τοῦτο ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς πόλεως ως πλατεῖα, ἥτις καὶ ἄλλως δὲν θὰ ἦτο ἄχρηστος, πλὴν τῆς σωτηρίας τῶν ἐρειπίων.

ὅντως ἡτο λείψανον τοῦ παρὰ Stuart καὶ Revett ναοῦ, εἶχεν
ἡδη ὑπὸ πολλῶν παρατηρηθῆ καὶ ὑπῆρχε σεσημειωμένον ἐν
νεωτέροις χάρταις τῶν Ἀθηνῶν¹, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ ἦσαν
καταφανῆ λείψανα μεταγενεστέρων προσθηκῶν, δὲν ἀπεδί-
δετο εἰς αὐτὸν ἡ προσήκουσα σημασία, ἀλλὰ κατελείπετο συνή-
θως ἀνεξέταστον θεωρούμενον ως ἀσήμαντον λείψανον μεταγενε-
στέρου κτιρίου. Ὅπο τινων δὲ ως λείψανον τοῦ εἰρημένου ναοῦ
δὲν ἔθεωρεῖτο τὸ ἐρείπιον τοῦτο, ἀλλ' ἄλλο ἐρείπιον τετράγωνον
κείμενον ὑψηλότερον τούτου παρὰ τὸν ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ λόφου
νῦν ὑπάρχοντα ἀνεμόμυλον. Ο Kaupert προσέσχε πως περισ-
σότερον εἰς τὸ ἐρείπιον τοῦτο, ἀλλ' ἔξελαβεν αὐτὸν ως λείψανον
κλίμακος², ἀγούσης εἰς τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου παρὰ τὸν
σημερινὸν ἀνεμόμυλον λείψανον ἀρχαίου κτιρίου, ὅπερ ἐκλαμβάνει
ώς ναὸν πιθανῶς τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος³. Ἀλλ' ὅμως ἡ θέσις
τοῦ παρὰ Stuart καὶ Revett ἰωνικοῦ ναοῦ ἦδυνατο καὶ πρὸ τῆς
ἀνασκαφῆς νὰ ὄρισθῃ εὔκόλως, διότι εἶνε ἀναγεγραμμένος ἀκρι-
βῶς ἐν τῷ ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις Καπουκίνων συντεταγμένῳ χάρτῃ
τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῷ ἔξ ἐκείνου διασκευασμένῳ χάρτῃ τοῦ Guillet
de Guilletière, ὅστις προσέτι καὶ ρήτως μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ναὸς
ἔκειτο παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου (au pied de la colline),
ἄρα οὐχὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς, ἐνθα νῦν ὁ ἀνεμόμυλος⁴.

Ἄν τὸ ἐν τοῖς νεωτέροις χάρταις ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου
παρὰ τὸν σημερινὸν ἀνεμόμυλον σημειούμενον λείψανον ἀρχαίου

¹ Οἷον παρὰ Curtius καὶ Kaupert, Atlas von Athen, φύλλ. I, (Kar-
ten von Attika, φύλλ. I). Σαφέστατα διὰ τὴν σημερινὴν κατάστασιν τοῦ τό-
που σημειοῦται τὸ ἐρείπιον ἐν τῷ σχεδίῳ τῶν Ἀθηνῶν τῆς τρίτης ἐκδόσεως τῆς
Ελλάδος τοῦ Bädeker. Ἐν ἄλλοις ὅμως χάρταις ἐλλείπει, οἷον παρὰ Cur-
tius (Stranz), Sieben Karten zur Topographie von Athen, φύλλ. 3.

² Curtius und Kaupert, Atlas von Athen, Bl. X (Die Umgebung der
Kallirrhoë ἀριθ. 8: In den Felsen gehauene grosse Stufen. Πόθεν προῆλ-
θεν ἡ πλάνη αὕτη θὰ ρηθῇ περαιτέρω).

³ Αὐτόθι ἀριθ. 9. Πρόβλ. σελ. 33: Treppenstufen (7 und 8) führen
hinauf zum Windmühlenberge, der für einen antiken Tempel (Arte-
mis Eukleia?) geeignet ist.

⁴ Παρὰ Laborde, Documents sur l'histoire et les antiquités d'Athè-
nes, σελ. 103, παρὰ τῷ ὅποιῳ ὑπάρχουσι καὶ οἱ μνημονεύθεντες παλαιοὶ χάρ-
ται, ὃν ὁ μὲν δηλοῖ τὸν ναὸν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 15 (ἴδε Laborde, σελ. 17), ὁ δὲ
διὰ τοῦ ἀριθμοῦ 119.

κτιρίου ἦτο καὶ αὐτὸν ναός, δὲν δύναται νὰ ἔξαχριθεθῇ πλέον, διότι ἐρευνήσας δι' ἀνασκαφῆς τὸν χῶρον, ὅσον δὲν ἐκώλυσον τὰ παρακείμενα σημερινὰ οἰκοδομήματα, οὐδὲν εὔρον ἔχνος αὐτοῦ περισωζόμενον. Ἐκ τινος δ' αὐτόθι ὑπαρχούσης εἰσέτι ἀνοικτῆς τάφρου εἰκάζω ὅτι πρὸ ἐτῶν τινων ἀπαντες οἱ ἀρχαῖοι λίθοι ἔξορυχθέντες μετεκομίσθησαν ἀλλαχοῦ, ἵνα χρησιμοποιθῶσιν εἰς σημερινὸν κτίριον. Ἐκ τῆς παντελοῦς δ' ἐλλείψεως λατύπης μαρμάρων ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάσῃ τις μετά τινος πιθανότητος ὅτι τὸ κτίριον δὲν ἦτο μαρμάρινον· ἀλλ' ὅμως ως ἐκ τοῦ ἀποκρήμνου τοῦ τόπου δὲν εἶναι ἀδύνατον καὶ νὰ παρεσύρθησαν ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ ὑπὸ τῶν βροχῶν ἀπαντα τὰ παρὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους χώματα, ἐν οἷς ἡδύνατο νὰ ὑπῆρχε καὶ μαρμαρίνη λατύπη.

Ο τόπος, ἐν φ κείνται τὰ λείψανα τοῦ παρὰ Stuart καὶ Revett ναοῦ, μετὰ τῆς περιοχῆς ὁλοκλήρου τοῦ λόφου καὶ τοῦ ὄπισθεν τοῦ λόφου τούτου κειμένου ἐπιπέδου μέρους μέχρι τῶν παρὰ τὸ σημερινὸν νεκροταφεῖον καὶ τὸ Στάδιον ὑψωμάτων καλεῖται νῦν παρὰ τοῖς ἐπιχωρίοις τοῦ Πετρίτη, ἐκ τοῦ ὀνόματος ἴδιοκτήτου τινος τῶν αὐτόθι γηπέδων ἀναμφιβόλως. Η ἐπωνυμία αὗτη φαίνεται ὅτι ἀπεδίδετο καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, εἰς ἦν ἦτο μεταπεποιημένος ὁ εἰρημένος ἀρχαῖος ναός, διότι ὁ Πιττάκης (L'ancienne Athènes, σελ. 188) ἀποκαλεῖ αὐτὴν sainte Marie Petritée, ὅπερ ὅμως ἐσφαλμένως ἐρμηνεύει pierre blanche. Οι νῦν ἴδιοκτήται τοῦ γηπέδου ἀπὸ μακροτάτου χρόνου κατέχοντες αὐτὸν γνωρίζουσιν ἐκ παραδόσεως ὅτι αὐτόθι ὑπῆρχεν ἐκκλησία ἡ μοναστήριον τοῦ Ἀγίου Πέτρου. Τὸ δ' ὄνομα Παγαγία εἰς τὴν Πέτραν, ὅπερ ἀποδίδεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν ταύτην παρὰ Stuart καὶ Revett, εἶναι νῦν ὅλως ἀγνωστὸν παρὰ τοῖς ἐπιχωρίοις, καθ' ὃσον ἡδυνήθην νὰ μάθω¹, δὲν νομίζω δ' ἀπιθανον νὰ εἶναι ἀπλοῦν παράκουσμα ἡ σφάλμα τῆς μνήμης τῶν ἀλλοδαπῶν περιηγητῶν, διότι καὶ καθ' αὐτὴν εἶναι πολὺ παρά-

¹ Καὶ ὁ Δ. Καμπούρογλους ('Ιστορ. τῶν 'Αθ. Τόμ. Β', σελ. 279) παρὰ τῶν Εύρωπαίων περιηγητῶν παρέλαβε τὸ ὄνομα τοῦτο, ως αὐτὸς μοὶ εἶπεν. 'Ἐν τῷ ἐπεξηγηματικῷ κειμένῳ τοῦ χάρτου τῶν Καπουκίνων (Laborde ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 17 ἀριθ. 15) ἡ ἐκκλησία λέγεται τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Πόθεν ἡ ἐπωνυμία αὕτη, ἀγνοῶ.

δοξος ή τοιαύτη ἐπωνυμία, ἀφοῦ οὐδαμῶς εἶνε ἔξαιρέτως πετρώ· δης ὁ τόπος.

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεδείχθη δυστυχῶς ὅτι ἡ ἐπελθοῦσα εἰς τὸν ἀρχαῖον ναὸν καταστροφὴ εἶνε μεγίστη, διὸ ἔξ αὐτοῦ τοῦ οἰκοδομήματος μόνον τινὲς, τῶν κατωτάτων λίθων τοῦ κρηπιδώματος ἐν τῷ προνάῳ εὑρέθησαν κατὰ χώραν, οἵτινες καὶ σημειοῦνται ἐν τῷ σχεδίῳ. Ἐξ αὐτῶν δὲ καταφαίνεται ὅτι τούλαχιστον ὁ πρόναος ἦτο ὄλόλιθος, ἦτοι συνφροδομημένος καθ' ἄπαν τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ διὰ πωρίνων πλινθίδων· περὶ δὲ τοῦ σηκοῦ τὰ σωθέντα λείψανα δὲν ἐπιτρέπουσι νὰ κριθῇ ὃν ἦτο καὶ αὐτὸς ὄλόλιθος ἢ κοῖλος. Ἀλλὰ καίτοι οἱ κατὰ χώραν διατηρηθέντες λίθοι εἶνε ὄλιγοι, τὰ ἵχνη τοῦ οἰκοδομήματος οὐδὲν ἦτον εἶνε ἱκανῶς σαφῆ, διότι ἀνωμάλου ὅντος τοῦ ἐδάφους ἥναγκάσθησαν οἱ οἰκοδόμοι νὰ λαξεύσωσι πολλαχοῦ καὶ ἔξομαλύνωσι τὸν βράχον. Ἐκ τῶν ἐν τῷ βράχῳ λαξευμάτων λοιπὸν διακρίνεται σαφῶς ἡ νοτιανατολικὴ γωνία τοῦ οἰκοδομήματος, ἀπασα ἡ νοτία πλευρὰ καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς δυτικῆς, ὄλιγώτερον σαφῶς δέ, ἀλλ' οὐδὲν ἦτον ἀσφαλῶς καὶ ἡ βορειανατολικὴ γωνία, ἐξ ἣς ἐλλείπει ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος· μόνον δὲ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς βορείας πλευρᾶς καὶ ἡ βορειοδυτικὴ γωνία ἔξηφανισθησαν ὄλοσχερῶς, ἐπειδὴ ὁ βράχος ἀπεκόπη βαθύτερον, ὅτε κατεσκευάσθη ἡ σημερινὴ ὁδός. Ωσαύτως διάτε τοῦ ἐν τῷ βράχῳ λαξεύματος καὶ ἐνὸς λίθου κατὰ χώραν ὑπάρχοντος (Π) διακρίνεται ἱκανῶς σαφῶς καὶ ὁ τοῖχος ὁ χωρίζων τὸν σηκὸν ἀπὸ τοῦ προνάου. Καὶ ἂν λοιπὸν μὴ ὑπῆρχε τὸ παρὰ Stuart καὶ Revett σχέδιον μόνον τὰ διασωθέντα ὄλιγιστα λείψανα πιστεύω ὅτι θὰ ἤρκουν ὅχι μόνον ἵνα διακριθῶσιν αἱ διαστάσεις τοῦ οἰκοδομήματος, ἀλλὰ καὶ ἵνα καθορισθῇ ὅτι τοῦτο ἦτο ναός. Τὸ μῆκος ἐκάστης τῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ μετρούμενον κατὰ τὰ νῦν σωζόμενα λείψανα φαίνεται κατὰ τινὰ ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου μεγαλύτερον ἢ ἐν τῷ παρὰ Stuart καὶ Revett σχεδίῳ, ἦτοι τῆς μὲν νοτίας πλευρᾶς κατὰ 0,30, τῆς δὲ ἀνατολικῆς κατὰ 0,20, ἐπειδὴ εἰκότως τὸ κατώτατον μέρος τοῦ κρηπιδώματος ἦτο κατά τι εὐρύτερον ἢ ἐν τῷ στυλοβάτῃ. Τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὐ φροδομήθη ὁ ναός, εἶνε ὅχι ὄλιγον ἀνώμαλον σημαντικῶς ἀποκλίνον πρὸς

ΒΔ, τούτου δ' ἔνεκα τὸ κρηπίδωμα αὐτοῦ ἦτο ὑψηλόν, ως φαίνεται καὶ ἐν τῇ παρὰ Stuart καὶ Revett ἀπεικονίσει, οἱ δὲ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βράχου ἐπικαθήμενοι κατώτατοι λίθοι τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἦσαν τεθειμένοι κλιμακηδὸν ἀνυψούμενοι ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας πρὸς τὴν νοτιοδυτικήν. Τὰ κλιμακηδὸν ἀνυψούμενα λαξεύματα τοῦ βράχου, ἐν οἷς ἦσαν τεθειμένοι οἱ λίθοι τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, φαίνεται ὅτι ἐξέλαβεν ως λείψανα κλίμακος ὁ Kaupert, ως ἐλέχθη ἀνωτέρω· ἄλλων δὲ βαθμίδων ἵχγη δὲν ὑπάρχουσι πλησίον. Ἐκ τῶν ὑπὲρ τὸ ἔδαφος μερῶν τοῦ ναοῦ οὐδὲν εὑρέθη πλὴν ἀφθόνου λατύπης μαρμάρων, καὶ τοῦ ἐν πίνακι Α εἰκ. Β' ἀπεικονισμένου τεμαχίου ἀναγλύφου, περὶ οὗ θὰ γείνῃ λόγος ἐν τοῖς ἐπομένοις.

'Ἐκ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ὁ ναὸς ἦτο μεταβεβλημένος εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν εὑρέθησαν λείψανα τῆς κόγχης τοῦ ἀγίου βήματος, προσφοδομημένης ἐν τῷ προνάῷ, ως φαίνεται καὶ ἐν τῇ παρὰ Stuart καὶ Revett ἀπεικονίσει, καὶ πολλὰ θεμέλια τοίχων ἐλεεινῆς κατασκευῆς, οἵτινες ἐδηλώθησαν ἐν τῷ σχεδίῳ διὰ τοῦ γράμματος Χ. Πάντες ἀνήκουσιν εἰς διάφορα μικρὰ οἰκήματα καὶ ἄλλα κτίρια ἀλληλοδιαδόχως ἐν τῷ αὐτῷ γηπέδῳ κατασκευασθέντα. Τινὰ ἐκ τούτων δύνανται νὰ κατεσκευάσθησαν καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἐκκλησίας, διότι ἀφθονος τέφρα ἐντὸς τῆς κόγχης τοῦ ἀγίου βήματος εὑρεθεῖσα¹ καὶ πολλοὶ πίθοι καὶ βόθροι ἐντὸς τῆς γῆς παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν ἐπιτρέπουσιν ἵσως νὰ εἴκασῃ τις ὅτι οἱ βυρσοδέψαι, οἵτινες κατὰ τὴν μαρτυρίαν τινῶν ἐκ τῶν πρεσβυτέρων μέχρι πρὸ πεντηκονταετίας περίπου εἰργάζοντο ὄλιγον κατωτέρω ἐν τοῖς ῥείθροις τῆς Καλλιρρόης², ἴδρυσάν ποτε καὶ ἐν τοῖς ἐρειπίοις τούτοις ἐργαστήριόν τι. Μεταξὺ τῶν εὔτελῶν τούτων κτισμάτων ἀξιον σημειώσεως εἶνε κόγχη τις α κειμένη ὅπισθεν τοῦ ἀγίου βήματος τῆς ἐκκλησίας, καὶ τις τετράγωνος κτιστὴ θήκη χ' ἐν τῷ κοίλῳ τῆς κόγχης ἔχουσα κεκοσμημένας τὰς ὄρθιας πλευρᾶς δι' ὄρθων μαρμαρίνων πλακῶν. "Ἐνεκα τῆς ὁμοιότητος τῆς θήκης ταύτης πρὸς τὴν θήκην Γ τὴν εὑρεθεῖσαν ἐν τῷ παρὰ τὴν δεξιὰν ὅχθην τοῦ Ἰλισοῦ ἀνασκαφέντι

¹ Ἐν τῇ τέφρᾳ ταύτῃ ὑπῆρχον καὶ πλεῖστα ὀστά.

² Πρακτ. τῆς Ἀρχ. Ἑτ. 1893, σελ. 113.

ὑπ' ἐμοῦ ἀρχαίῳ ναῷ μεταβεβλημένῳ εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν¹, πιστεύω ὅτι καὶ ἐν ταύτῃ ὡς ἐν ἐκείνῃ ὑπῆρχον ἀγια λειψανα κατατεθειμένα κάτωθι ἀγίας τραπέζης ἐν τῇ κόγχῃ αἱ ὑπαρχούσης, ἀνηκούσης δὲ εἰς μικρόν τι παρεκκλήσιον αὐτόθι ίδρυμένον. "Οργανόν τι ἡ σκεῦος τῆς χριστιανικῆς λατρείας οὐδὲν εὔρεθη καθ' ἄπαν τὸ ἀνασκαφὲν μέρος, οὐδὲ ἐπιγραφὴ χριστιανικὴ οὐδεμίᾳ πλὴν μικροῦ τεμαχίου μαρμαρίνης πλακός, διπερ ἔνεκα τοῦ συντετμημένου ΧΥ πρέπει νὰ θεωρηθῇ χριστιανικόν, καίτοι αὐτῶν τῶν γραμμάτων ἡ τέχνη καὶ τὸ σχῆμα φαίνεται μαρτυροῦν χρόνους ὅχι νεωτέρους, τῶν Ἀντωνίνων. Τὸ τεμάχιον τοῦτο εὔρεθη ἐντὸς τῶν ἥδη περιγραφέντων εὐτελῶν οἰκημάτων εἶνε δὲ πανταχόθεν ἐλλιπές, ἔχον πλάτος 0,13, ὅψος 0,11 καὶ πάχος 0,04, περιέχει δὲ τὰ ἔξης γράμματα:²

C O I C
ΙΡΔΑΧΥΤΟ
ΟΜΟΝ

Περιεργότατον καὶ ὄλως ἀπροσδόκητον εὕρημα εἶνε οἱ παρὰ τὸν ναὸν εὔρεθέντες τάφοι οἱ δεδηλωμένοι ἐν τῷ σχεδίῳ διὰ τοῦ γράμματος τ, οἵτινες ἀρχῆθεν πιθανώτατα ἐξετείνοντο μέχρις αὐτῶν τῶν θεμελίων τοῦ προνάου, ἔπειτα δὲ κατεστράφησάν τινες ὑπὸ τῶν ἥδη μνημονευθέντων χριστιανικῶν κτισμάτων³. Οἱ τάφοι οὗτοι εἶνε ὅπαντες ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν ἀρτίως λατομηθέντων λίθων μετὰ ἀμμοκονίας κατὰ τὸν τρόπον τῶν ὑστέρων ῥωμαϊκῶν χρόνων, οὐδὲν δὲ τεμάχιον γεγλυμμένον ἦ

¹ Πρακτ. τῆς Ἀρχ. Ἐτ. 1893, σελ. 132, πλ. A.

² Τὸ ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ Ν εἶνε ἀμφίβολον, δυνάμενον νὰ εἶνε καὶ Μ καὶ Η καὶ ΛΛ. Ἐν στ. 3 ἵσως ἀναγνωστέον: [πα]ρὰ Χ(ριστο)ῦ το[ῦ θεοῦ].

³ Εἴς τάφος εὔρεθη καὶ ἐντὸς τῆς κόγχης τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ὑποκάτω τῆς ἀριθμού τέφρας κείμενος, ἀλλ' οὗτος δὲν ἦτο κτιστός, ἀλλὰ περιβεβλημένος διὰ μεγάλων πηλίνων πλακῶν συγκλινουσῶν ἀνω πρὸς ἀλλήλας. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν χῶρος ἦτο στενός, αὐτὸς δὲ ὁ τάφος ἡμικατεστραμμένος, δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξαχριέωθῇ τι πλέον. Πιθανῶς ὅμως ἦτο καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ παλαιότερος.

ἄλλως κατειργασμένον ὑπάρχει ἐν τοίχοις αὐτῶν, καθ' ὅσον ἡδυ-
νήθην νὰ παρατηρήσω. Ἔσωθεν εἶνε περικεχρισμένοι διὰ κεραμο-
κονίας καὶ ἐπεστρωμένοι δι' ὄπτολιθων, ἀνωθεν δὲ ἡ ἔχουσιν ἐπι-
στέγασμα θολωτὸν κτιστὸν ἢ ἐπικαλύπτονται διὰ μαρμαρίνων πλα-
κῶν¹, ἀλλὰ καὶ ἐν τούτοις οἱ τοίχοι κυρτοῦνται πρὸς τὰ ἔσω ώσει
ἔμελλε νὰ κατασκευασθῇ θόλος. Οἱ πλείονες τῶν τάφων τούτων
τούτων εἶνε μεγάλοι ἔχοντες μῆκος ὑπερβαῖνον τὰ δύο μέτρα, καὶ
πλάτος ὑπερβαῖνον τὸ ἐν μέτρον, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ μικρότε-
ροι. Καὶ τὸ βάθος δ' αὐτῶν, ὅσοι ἐσφύζοντο ἀκέραιοι καὶ ἡδύναντο
νὰ καταμετρηθῶσιν, εἶνε ἐπίσης μέγα ποικίλλον ἀπὸ 1,20 μέχρις
1,73, τούτου δ' ἔνεκα καὶ ἀναβαθμοί τινες ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς
τοίχοις αὐτῶν κατεσκευασμένοι πρὸς κατάβασιν. Ὁ ἀριθμὸς αὐ-
τῶν, ὅσοι περισφύζονται ὁπωσδήποτε, εἶνε τριάκοντα πέντε, ἀλλοι
δὲ εἶνε φανερὸν ὅτι κατεστράφησαν εἴτε ὑπὸ τῶν παρὰ τὸν ναὸν
χριστιανικῶν κτισμάτων εἴτε διὰ τῆς κατασκευῆς τῆς σημερινῆς
όδοῦ, δυνατὸν δὲ καὶ ἄλλοι νὰ ὑπῆρχον πρὸς νότον τοῦ τοίχου
P ἐπὶ ὑψηλοτέρου δαπέδου ἐκτισμένοι, διότι αὐτόθι εἶνε ὑψηλό-
τερον τὸ βραχῶδες ἔδαφος, ώς ἐκ τούτου δὲ ἡφανίσθη πᾶν ἔχον
ἔξ αὐτῶν. Ὁ τοίχος Σ διαιρεῖ αὐτοὺς εἰς δύο ὁμάδας, πάντες
ὅμως καὶ οἱ ἐντεῦθεν καὶ οἱ ἐκεῖθεν τοῦ τοίχου τούτου κείμενοι
εἶνε φανερὸν ὅτι κατεσκευάσθησαν ταυτοχρόνως, διότι οἱ χωρίζον-
τες αὐτοὺς ἀπ' ἄλλήλων τοίχοι δὲν εἶνε προσφοδομημένοι πρὸς
ἄλλήλους, ἀλλὰ συνέχονται. Οἱ πλείονες τῶν τάφων ἦσαν κενοί,
ἀλλὰ καὶ ἀσύλητοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἡττον εὑρέθησαν ίκανοί,
ἰδίως ἐκατέρωθεν τοῦ τοίχου Σ ὥστις ὑψοῦται ὑπεράνω αὐτῶν.
Εἰς τούτων τῶν παρὰ τὸν τοίχον Σ τάφων, ὁ μέγιστος πάντων
περιείχεν 27 ἀγγεῖα πήλινα ὅλως ἀγάνωτα καὶ ἐν μικρότατον
χάλκινον ἀντικείμενον, ώσει κωδωνίσκον. Ἐτερος τάφος περιεί-
χεν 11 πήλινα ἀγγεῖα ἀγάνωτα, ἕνα λύχνον ἐπίσης πήλινον, ἐν
μικρὸν ὑάλινον ἀγγεῖον καὶ χαλκοῦν δακτύλιον προερχόμενον πι-
θανῶς ἐκ τινος κλειδός. Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ τάφοις εὑρέθησαν ὅμοια
ἀγγεῖα ὀλιγώτερα τὸν ἀριθμόν, ών ἐν ὑάλινον, καὶ χαλκοῦν ὑπο-

¹ Μία τοιαύτη μαρμαρίνη πλὰξ κατὰ γώραν εἰσέτι κειμένη ἐσημειώθη καὶ ἐν τῷ σχεδίῳ.

στήριγμα λαβῆς χαλκοῦ ἀγγείου. Σταυρὸς δὲ ἡ οἰονδήποτε ἄλλο σημεῖον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας οὐδαμοῦ εὑρέθη, τὸ ἐπ' ἐμοὶ δὲ ἀδιστάκτως πιστεύω ὅτι οἱ τάφοι δὲν εἶνε χριστιανικοί, ἀλλ' ἔθνικοί τοῦ Β' ἢ τοῦ Γ' μ. Χ. αἰώνος¹. "Ισως δὲ ἡ διὰ τοῦ τοιχοῦ Σ διαιρεσις τῶν τάφων δηλοῖ ὅτι οἱ νεκροὶ ἦσαν τεθαμμένοι κατὰ φυλάς, ὅτε πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι ὄμοιαι διαιρέσεις ἐν τοῖς κατεστραμμένοις τάφοις. Τις οἶδεν ἂν δὲν εἶνε κοινοτάφιον τῶν πεσόντων ἐν τῷ κατὰ τῶν Γότθων ἀγῶνι ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Δεξίππου;

'Επιτύμβιοι ἐπιγραφαί, ἀδηλον ἀν εἰς τοὺς τάφους τούτους ἀνήκουσαι, εὑρέθησαν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ αἱ ἑξῆς:

1. Τεμάχιον στήλης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μετὰ ἀναγεγλυμμένου ἀετώματος ἐλλιπὲς ἐκατέροθεν καὶ κάτωθεν. "Τύπος 0,17, πλάτος 0,13, πάχος 0,07. Γράμματα μετὰ ἀκρεμόνων ἀνήκοντα, ὡς φαίνεται, εἰς τοὺς πρώτους ρώματικοὺς χρόνους, μέγεθος αὐτῶν 0,01.

Ο Δ Ω	-όδω[ρος]
Δ Ω Ρ	-δώρ[ου]
Ι	-

2. Τεμάχιον ἐπιτύμβιου κιονίσκου πανταχόθεν ἐλλιπές. "Τύπος 0,28, σφζομένη περίμετρος 0,39, πάχος 0,15. Τὰ γράμματα φαίνονται ἀνήκοντα εἰς τοὺς προτέρους ρώματικοὺς χρόνους

\\ Ι -
Π Ο Λ Λ Ω Ν Ι Ο Υ ('Α) πολλωνίου
Γ Υ Ν Η γυνή.

3. Τεμάχιον ἐπιτύμβιου κιονίσκου ἐκ γλαυκοφαίου μαρμάρου

¹ Δυστυχῶς δὲν ἔνεθυμηθην νὰ ἔξετάσω ἂν οἱ νεκροὶ ἔβλεπον πρὸς ἀντολάς, ὡς εἶνε παρὰ τοῖς ἡμετέροις χριστιανοῖς ἔθος· δὲν ἦτο δ' ἄλλως καὶ εὔχολος ἡ παρατήρησις, ἐπειδὴ τὰ ὄστα ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολὺ ἐφθαρμένα δημετακεκινημένα. Εἴς τάφος ὄμως καθέτως πρὸς τοὺς ἄλλους κείμενος ἀποδεικνύει ὅτι ἐν αὐτῷ τούλαχιστον ὁ νεκρὸς δὲν ἔβλεπε πρὸς ἀνατολάς.

ἀκέραιον μόνον ἀνωθεν.^ο Ύψος 0,20, σφραγίδη περίμετρος 0,21, πάχυσις 0,10.

ΚΑΛΛΙΟ
ΠΗΤΕΙΜΟ
ΘΕΑСИИ,
МОРИН

Καλλιόπη(ς) Τειμοθέας μνήμων.

4. Μικρὸν τεμάχιον ἐπιτυμβίου κιονίσκου ἐκ γλαυκοφαίου μαρμάρου πανταχόθεν ἐλλιπές· σώζεται ὅμως ὀλίγον ἡ ἄνωθι στεφάνη. Ὅψος 0,10, σωζόμενη περίμετρος 0,13, πάχος 0,07.

Ο Δ ι -όδ[ωρος].

5. Μικρὸν τεμάχιον λευκοῦ μαρμάρου ἀκέραιον μόνον πρὸς ἀριστεράν. Πλάτος 0,10, ὕψος 0,06, πάχος 0,075.

$$K \in I^+ - B$$

‘Η ὅλως ἀπροσδόκητος ἀνακάλυψις τοσούτων τάφων παρ’ ἀρχαίον ναόν, ἐνῷ εἶνε γνωστότατον τὸ ἔθος τῶν ἀρχαίων νὰ μὴν ἐπιτρέπωσι ταφὴν ἐν ιεροῖς, δυσκόλως δύναται νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν γνώμην ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἀνῆκε τῇ Δήμητρι ἢ τῇ Ἀγροτέρᾳ Ἀρτέμιδι¹, ἢν οὐδὲ ἡ ἀόριστος μαρτυρία τοῦ Παυσανίου ἀρκεῖ νὰ βεβαιώσῃ. ‘Αλλ’ ἥδη ἐγείρεται ἀφ’ ἑαυτοῦ τὸ ἐρώτημα, τίνος ἄρα θεότητος ἥτο ὁ ναὸς οὗτος, ὥστε νὰ μὴ θεωρηθῇ ἀσυμβιβαστος πρὸς τὴν λατρείαν αὐτῆς ἢ γειτονεία τοσούτων νεκρῶν. Δυστυχῶς ἐπιγραφικὰ μὲν εὑρήματα δυνάμενα νὰ παράσχωσι βεβαίαν περὶ τούτου εἰδῆσιν δὲν ἐγένοντο², ἀναθήματα δὲ

⁴ Προλ. καὶ Dörpfeld ἐν Mittheil. d. d. arch. Inst. Athen. 1897, σελ. 228.

² Μόνον ὁ Πιετάκης (L'ancienne Athènes σελ. 188) ἀναφέρει ἐπιγραφήν τινα Δῆμητρι καὶ Κόρῃ ἀρέθηξε εὑρεθεῖσαν, ως λέγει, ἐν τοῖς ἔρειπίοις τοῦ

καὶ ἄλλα τοιαῦτα εὑρέθησαν μὲν, ἀλλ' οὔτε πλήρη εἶνε οὔτε
ἰκανὰ νὰ ἀποκαλύψωσι σαφῶς τὸ ἀγνοούμενον. Ἐκ τῶν τοιούτων
εὑρημάτων τὸ ἀσημαντότατον μὲν (ἀφοῦ ἡ σημασία αὐτοῦ ἀγνοεῖ-
ται πρὸς τὸ παρόν), ἀλλ' οὐδὲν ἡττον λίαν περίεργον εἶνε ὅλιγα
τινὰ καὶ τεθραυσμένα¹ ἀγάνωτα ἀγγεῖα ἐκ τῶν μικροτάτων ἔκει-
νων, ων μέγιστον πλῆθος εὑρέθη ἐν Ἐλευσίνι². Ἀν ταῦτα δη-
λοῦσι σχέσιν τινὰ πρὸς τινὰ τῶν ἐν Ἐλευσίνι λατρευομένων θεο-
τήτων, δὲν δύναται νὰ ῥηθῇ πρὸς τὸ παρόν. Ἐτερον ἐπίσης
περιεργότατον εὑρηματον εἶνε τὸ ἐν πίνακι A' εἰκ. B' ἀπεικονιζόμε-
νον τεμάχιον ἀναγλύφου, ὅπερ πιστεύω ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν ζῳο-
φόρον τοῦ ναοῦ, ἐπειδὴ ἔχει ἐν τῇ ὁπισθίᾳ ἐπιφανείᾳ ἔξειργασμέ-
νην ἀναθύρωσιν, ὅπερ δεικνύει ὅτι ἦτο προσφορομημένον πρὸς
τοῖχον. Τὸ πάχος αὐτοῦ 0,06 ἀληθῶς διαφέρει τῆς καταμετρή-
σεως τοῦ παρὰ Stuart καὶ Revett σχεδίου (σελ. 9, Plate VI),
καθ' ἣν τὸ πάχος τῆς ζῳοφόρου ἦτο 1 1/2 δακτύλου (= 0,037),
ἀλλ' ἵσως αἱ πλάκες αὐτῆς δὲν εἶχον τὸ αὐτὸ πάχος καθ' ἀπάσας

πρὸς ἀνατολὰς τοίχου (dans les ruines du mur de l'est), ἢτοι ἐν τῇ κόγχῃ
τοῦ ἀγίου βῆματος πιθανῶς. Ἀλλ' ἡ ἐπιγραφὴ αὗτη πιθανῶς προέρχεται ἐξ ἄλ-
λου Ἱεροῦ.

¹ Τὰ ἐπικαλύπτοντα τὸν ναὸν καὶ τὰ πέριξ αὐτοῦ χώματα εἶχον πολλάκις
ἀνασκαφῆ καὶ ἀνακινηθῆ, ὥστε δὲν ἡδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν ἐν αὐτοῖς πλειό-
τερα. Καὶ τὰ εὑρεθέντα δὲ διεσώθησαν, ἐπειδὴ ἔκειντο ὑποκάτω μεγάλου λίθου
ἀπὸ μακροῦ χρόνου μὴ μετακινηθέντος.

² "Ιδε Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἐτ. 1895, σελ. 170 καὶ τὸν αὐτόθι παρένθετον
πίνακα. Ἐκ τῶν νῦν εὑρεθέντων ἐν μὲν εἶνε σχεδὸν ὅμοιον πρὸς τὸ նπ' ձրթ. 4
τοῦ εἰρημένου παρενθέτου πίνακος, ἔτερον ὅμοιάζει πρὸς τὸ նπ' ձրթ. 7, ἀλλ' εἶχε
πιθανῶς δύο μόνον λαβάς, ἀλλο ἔχει τὸ αὐτὸ σχῆμα πρὸς τὸ նπ' ձրթ. 4, ἀλλ'
εἶνε նորմաπλάσιον αὐτοῦ κατὰ τὸ μέγεθος, πολλῶν ἀλλων δὲ δὲν διαχρίνεται τὸ
σχῆμα. Ταῦτα κατέθεσα ἐν τῷ ἐν Ἐλευσίνι μουσείῳ. Τοιαῦτα μικρὰ ἀγγεῖα
σχῆματος ὅμοιάζοντός πως πρὸς τὸ նπ' ձրթ. 4 καὶ ἀλλων ὅχι πολὺ διαφερόν-
των σχημάτων μοὶ ἐπέδειξεν ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ὄρυκτολογικῆς καὶ παλαιοντολο-
γικῆς συλλογῆς τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου διδάκτωρ Θ. Σκοῦφος, εὑρῶν αὐτὰ
ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μάνη παρὰ τὸ χωρίον "Ἄγιος Ἡλίας κείμενον ἐν περιοχῇ λε-
γομένῃ Δημαρίστικα, ἔνθα ὑπάρχουσιν ἀπειράριθμα. Ἡ θέσις αὗτη κείται νο-
τιώτερον τοῦ μοναστηρίου Κουρρό, εἰς μικροτάτην μὲν ἀπόστασιν κατὰ ἐναέριον
γραμμήν, ἀλλ' οὐδὲν ἡττον ἔνεκα τοῦ δυσβάτου τῶν τόπων ἀπέχουσα ἀπ' αὐτοῦ
πλέον τῶν δύο ὡρῶν πεζοπορίας. Ὕπέρκειται δὲ τῆς θαλάσσης ὑπὲρ τὰ 400 μέ-
τρα, καὶ περ πλησίον τῆς παραλίας κειμένη. Ἐρείπια ἀρχαῖα δὲν φαίνονται, ὑπάρ-
χουσιν ὅμως αὐτόθι ἀρχαῖα λατομεῖα. Περὶ τοῦ ἐν τῷ μοναστηρίῳ Κουρρῷ ἀρ-
χαίου ναοῦ ἴδε Curtius Peloponnesos.

τὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ. Τὸ μέγιστον πλάτος τοῦ τεμαχίου εἶνε 0,23, τὸ δὲ ὅψις 0,24. Ἐν αὐτῷ παρίστανται δύο ἀσκοί, οἵτινες πιθανώτατα ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν παρὰ τὸν Ἰλισὸν λατρείαν τοῦ Βορέου. Πρόσωπόν τι πλησίον αὐτῶν δὲν ὑπάρχει, ὥστε ἡ παράστασις δὲν φαίνεται νὰ εἴνε γιγαντομαχία, ως ἡ ἐν τῷ ἐν Δελφοῖς θησαυρῷ τῶν Σιφνίων, ἔνθα παρίσταται μαχόμενος καὶ ὁ Αἴολος μετὰ τῶν ἀσκῶν αὐτοῦ, καὶ ἔτερα ὄμοια παράστασις ἐν ἀγγείῳ τινὶ τῆς Ἀκροπόλεως δημοσιευθέντι ὑπὸ Hartwig (Bull. de Corr. Hell. 1896, σελ. 369 ἐξ. πίν. VII). Ἡ μορφὴ ἡς διεσώθη ὁ ποὺς βαίνων πρὸς ἀριστερὰν φαίνεται ὅτι δὲν εὑρίσκετο εἰς συνάφειάν τινα πρὸς τοὺς ἀσκούς.

Δύο ἄλλα τεμάχια ἀναγλύφου κυρτὴν ἔχοντα τὴν ἀναγεγλυμένην ἐπιφάνειαν παρίστασι στέμμα ἐκ ποικίλων καρπῶν. Ἐν τῷ ἐνὶ τούτων σῷζεται σκέλος τράγειον Πανὸς βαΐνον ἐπὶ τοῦ στέμματος. Ἐκ τούτου δύναται νὰ εἰκάσῃ τις ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα προέρχονται ἐκ τινος βωμοῦ νυμφῶν, ὡν συμπάρεδρος θεὸς ἦτο ὁ Πάν, ως παρίσταται καὶ ἐν ἀναγλύφοις ἀνατεθειμένοις ταῖς νύμφαις, εὑρεθεῖσι παρὰ τὸν Ἰλισόν.

Ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων εὑρέθησαν μόνον δύο τεμάχια, ἕξ αὐτῶν δὲ τὸ ἐν ὅψις 0,37 δὲν ἔχει οὐδεμίαν σημασίαν, διότι δὲν σῷζεται ἐν αὐτῷ ἄλλο εἰμὴ τέσσαρες μορφαὶ ἵκετῶν βλέπουσαι πρὸς ἀριστεράν, ὡν αἱ μὲν δύο ἄκραι εἶναι ἀνδρικαὶ αἱ δὲ μέσκι γυναικεῖαι. Τὸ ἔτερον δὲν εὑρέθη ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τοῦ παρόντος ἔτους, ἀλλ' ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ ἴδιοκτήτου παρακειμένης οἰκίας, ὅστις εὔρεν αὐτὸ πρό τινων ἔτῶν παρὰ τοὺς ἀνατολικωτάτους τῶν ἐν τῷ σχεδίῳ τάφων, ἀπεικονίζεται δὲ ἐν πίν. A' εἰκ. A'. Εἶνε μικρὸν ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον μόνον τὰ κάτωθεν ἀκέραιον, ἔνθα φέρει καὶ προεξέχον ἐμβολον· πλάτος αὐτοῦ 0,17-0,20, ὅψις ἀνευ τοῦ ἐμβόλου 0,18, πάχος περίπου 0,06. Ως ἐκ τῆς τέχνης δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν Δ' ἢ Γ' π. X. αἰῶνα. Παριστᾶ θεὸν καθήμενον ἐπὶ θρόνου κρατοῦντα σκῆπτρον καὶ βλέποντα πρὸς δεξιάν, οὐ δὲ στάσις εἶνε ὄμοιοτάτη πρὸς τὸν ἐν μικρῷ ἐκ Πειραιῶς ἀναθηματικῷ ἀναγλύφῳ τοῦ Ἐθνικῷ μουσείου (Εὑρετήριον γλυπτῶν ἀρ. 1405=Sybel 3,751, Schöne, Griech. Rel. ἀριθμ. 105) παριστάμενον, ὅστις ὑπὸ τῆς ἀναθη-

ματικῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται ως Ζεὺς Φίλιος. "Ομοια σχεδὸν ἀνάγλυφα ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα τέσσαρα ἐν μικρῷ αἰθούσῃ τοῦ Ἐθνικοῦ μουσείου (Sybel ὑπ' ἀριθ. 339, 340 καὶ 4207). "Οτι καὶ ἐν τῷ νῦν ἀπεικονιζόμενῳ τεμαχίῳ ὁ αὐτὸς Ζεὺς Φίλιος παρίσταται, εἰς ἐμὲ τούλαχιστον φαίνεται βέβαιον. Γνωστὸν δ' εἶνε ὅτι καὶ κατὰ τὸ 1893 ἐν τῷ Ἰλισῷ εὑρέθη ἀνάγλυφον, ὅπερ ἡρμήνευσα ως παριστῶν τὸν Μειλέχιον Δία (Ἐφημ. Ἀρχ. 1894, σελ. 133 ἔξ.). Ἀμφότεροι νομίζω, ὅτι εἶνε παραλλαγὴ τῆς ἀρχαιοτάτης ἵσως τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων, ἢτοι τοῦ Χθονίου Διός, τοῦ συγχειμένου πρὸς τὸν Διόνυσον.

Περατωθείσης τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ ἐπεχειρησα νὰ ἔξακολουθήσω τὴν ἀνασκαφὴν τῆς ἐν τῇ Βραχώδει κοίτῃ τοῦ Ἰλισοῦ ὑπαρχούσης περιέργου ἐκείνης διώρυχος Δ, ἡς μέγα μέρος ἀνέσκαψα ἡδη ἐν ἔτει 1893. ("Ιδε Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἐτ. 1893 πίν. Α' καὶ σελ. 120 ἔξ.). Μετὰ μικρὰν σκαφὴν ἀνεύρον τὴν συνέχειαν τῆς διώρυχος ταύτης ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ κτήματος Τσαουσοπούλου, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ ἀφθόνου ἀναθρύοντος ὕδατος ἡναγκάσθην νὰ διακόψω τὴν ἀνασκαφὴν μὴ κατορθώσας μηδὲ ἐν τῷ ἀποκαλυφθέντι μέρει αὐτῆς νὰ φθάσω μέχρι τοῦ πυθμένος. Τοῦτο μόνον ἡδυνήθην νὰ παρατηρήσω, ὅτι ἡ διώρυξ αὕτη ἐκτείνεται εἰς πολὺ διάστημα πρὸς τὸ μέρος, ἔνθα τὸ φρέαρ Θ, ἀδηλον ἔως ποῦ, καὶ ὅτι αἱ ὅχθαι αὐτῆς αὐτόθι εἶνε ἐν μέρει κτισταὶ διὰ ξηρολιθίας ἐκ λίθων ὅχι μεγάλων. Ο τρόπος τῆς οἰκοδομίας μοὶ ἐφάνη ὅτι ἀρμόζει ἔξαιρέτως εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ὑπέθεσα ὅτι κατεσκευάσθη ἡ διώρυξ αὕτη, ἢτοι τὸν Β' π. Χ. αἰῶνα, ὅτε κατεσκευάσθη καὶ τὸ νῦν Ὀλυμπιεῖον ὑπὸ τοῦ Ἀντιόχου. Η πλήρης ἀνασκαφὴ τῆς διώρυχος ταύτης ἐν καταλληλοτέρῳ καιρῷ εἶνε ἔργον ἀπαραίτητον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1893, πέπεισμαι δὲ ὅτι θὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὰς τότε γενομένας παρατηρήσεις.

Αξία μνείας εἶνε προσέτι καὶ τις τυχαία ἀποκάλυψις σχετικὴ πρὸς τὰ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1893 γεγραμμένα. Κατὰ τὴν μεγάλην πλημμύραν τοῦ Ἰλισοῦ ἐν μηνὶ Νοεμβρίῳ τοῦ παρελθόντος ἔτους 1896 κατεστράφη τὸ ἀνάλημμα τοῦ προαυλίου τῆς

‘Αγίας Φωτεινῆς καὶ ἀπεκαλύφθη ἡ ὑπ’ αὐτοῦ ἀποκρυπτομένη παλαιοτέρα ὁμώνυμος ἐκκλησία, περὶ τῆς ἐγένετο λόγος ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1893 σελ. 125. Η ἐκκλησία αὗτη φαίνεται ὅτι ἡτο μικροτάτη, ἔκειτο δὲ εὐθὺς ὑποκάτω τῆς βραχώδους στεφάνης τῆς Καλλιρρόης πρὸς βορρᾶν τῆς σημερινῆς ἐκκλησίας καὶ παρὰ τὴν ἀνατολικὴν ὅχθην τῆς δεξαμενῆς Β (ἴδε Πρακτ. 1893 πίν. A). Η θέσις αὕτη εἶνε τοσοῦτον ἐκτεθειμένη εἰς τὸ ρεῦμα, ὥστε ὅλως ἀπαράδεκτον φαίνεται ὅτι ἡδύνατο νὰ κτισθῇ αὐτόθι, ἀν ὁ ποταμὸς διήρχετο ἐντεῦθεν, ως ἔγραψε ἡδη καὶ ἄλλοτε (Πρακτ. ἐνθ. ἀν.). Εκ τῆς ἐκκλησίας ταύτης δὲν σώζονται εἰμὴ λείψανα τοιχογραφιῶν ἐπὶ ἐπιχρίσματος τοῦ βράχου γεγραμμένων, αἵτινες δὲν φαίνονται πολὺ παλαιότεραι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας.

Η πλημμύρα αὕτη πολλὰς καταστρέψασα γεφύρας, κήπους, οἰκήματα καὶ προχώματα ὑπῆρξε καὶ αὐτόθι καταστρεπτικωτάτη, διότι καὶ τὴν βραχώδη στεφάνην κατὰ μέγα μέρος κατέχωσε, καὶ βράχους ὄγκωδεις κατεκρήμνισε, καὶ τοὺς ἐκ τῆς δεξαμενῆς Α ἐξηγμένους ἀρχαίους λίθους παρέσυρεν ἢ ἐπέχωσε, καὶ τὴν διώρυχα Δ καὶ τὸν ὄχετὸν Μ σπουδαίως ἔβλαψεν¹, ἡφάνισε δὲ ὅλοσχερῶς τὰ ὀλίγα ἔχνη τῆς ἐμῆς ἀνασκαφῆς, ὅσα ἡδύναντο νὰ καταλειφθῶσι φανερά, ὥστε νῦν εἶνε χρεία νέας ἀνασκαφῆς, ἵνα ἀναφανῶσιν ὃ ὄχετὸς Κ, τὰ φρέατα π,—π'—π''—π'''—π''', ἡ δεξαμενὴ α—α' κλπ.

ΑΝΔΡΕΑΣ Ν. ΣΚΙΑΣ

¹ Σπουδαίως ἔβλαψη καὶ τὸ πρόχωμα Φ, κατεστράφη δὲ ὃ ὄχετὸς φ.